

Leszek Mikrut
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Konflikt św. Stanisława z Bolesławem II Szczodrym w wybranych utworach piśmiennictwa polskiego

Słowa kluczowe: Święty Stanisław, Bolesław II Szczodry, Wincenty Kadłubek, Polska.
Keywords: St. Stanislaus, Boleslaw II Bountiful, Wincenty Kadłubek, Poland

Już prawie tysiąc lat temu, a według tradycji 26 lipca 1030 roku¹, w niewielkiej wiosce Szczepanów w Małopolsce, niedaleko Brzeska, przyszedł na świat Stanisław, któremu po niecałych 200 latach od śmierci w 1079 roku - sądzone było stać się świętym Kościoła rzymskokatolickiego, jako św. Stanisław Biskup i Męczennik. W historiografii występuje on także jako Stanisław Szczepanowski, gdyż na początku XIII wieku rycerze ze Szczepanowa twierdzili, iż są właśnie potomkami jego rodziny².

Pewne jest, że z nominacji Bolesława II Szczodrego (zwanego też Śmiałym³) Stanisław został biskupem krakowskim w 1071 roku, jednakże hipotezy o prawdziwych powodach pojawienia się opozycji antykrólewskiej w siedem lat później oraz o jej związkach ze Stanisławem są słabo uzasadnione, a niekiedy wręcz sprzeczne. Obóz królewski głosił, że biskup przewodził opozycji przeciwko władcy, natomiast krakowskie środowisko katedralne utrzymywało, iż jedynie zagroził on królowi klątwą z powodu jego okrucieństwa wobec przywódców opozycjonistów oraz ich rodzin. Mimo to król uznał postępowanie Stanisława za zdradę, czyli za złamanie zaprzysiężonej sobie wierności, a arcybiskup Bogumił, nie zważając na obowiązujące w podobnych kwestiach przepisy, nie skierował wyroku do zatwierdzenia przez

¹ Źródła historyczne podają, iż Stanisław urodził się „przed rokiem 1040”, patrz: S. Trawkowski, *Stanisław ze Szczepanowa*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 520.

² Tamże.

³ Według Wincentego Kadłubka, król Bolesław Szczodry własnoręcznie zabił biskupa Stanisława na stopniach ołtarza, czym zyskał przydomek „Śmiały”: http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_ze_Szczepanowa (dostęp: 30.04.2016 r.).

papieża. Bolesław Szczodry pośpiesznie skazał Stanisława na obcięcie członków, mimo że wobec biskupów istniał wtenczas zakaz wykonywania kar cielesnych⁴.

Być może biskup Stanisław zginął podczas wykonywania wyroku. Nie ma jednoznacznego potwierdzenia tego faktu. Początkowo w XII wieku cześć oddawano mu lokalnie, w Krakowie. Ale pod koniec stulecia dostrzeżono już w postawie Stanisława heroiczną obronę wartości chrześcijańskich, zaś w jego śmierci – męczeństwo. Wyraz temu dał Wincenty, zwany Kadłubkiem, w swej wiekopomnej „Kronice polskiej”. Natomiast kanonizacja ofiary Bolesława Szczodrego przez papieża Innocentego IV w 1253 roku z jednoczesnym wyznaczeniem jego święta na dzień 8 maja otworzyła możliwość szerokiego upowszechnienia kultu Stanisława. Przyczyniło się do tego rozesłanie części relikwii świętego do głównych kościołów polskiej prowincji kościelnych. Niedługo też potem, bo w II połowie XIII wieku, przypisano mu rolę „ojca ojczyzny”⁵ i postawiono obok Św. Wojciecha, jako patrona Polski⁶.

Taki obraz św. Stanisława dominował przez prawie siedem wieków od jego śmierci i ponad 550 lat od chwili kanonizacji. Dopiero odkrycie w końcu wieku XVIII autentycznego tekstu łacińskojęzycznej kroniki historii Polski pióra najprawdopodobniej weneckiego mnicha benedyktyńskiego⁷, niewłaściwie zwanego Gallem Anonimem⁸, doprowadziło uczonych do rewizji hagiograficznego obrazu Stanisława. Przekaz kronikarza sporządzony został prawdopodobnie z pomocą kanclerza Michała Adwańca i biskupa Pawła na dworze Bolesława Krzywoustego. Głównym bohaterem utworu jest wprawdzie sam władca, a także jego rycerze i wojownicy, ale składająca się z trzech części Kronika obejmuje dzieje Piastów od czasów baśniowych do roku 1113. Autor, zwolennik silnej władzy królewskiej, opowiedział się po stronie Bolesława Szczodrego w jego sporze z biskupem Stanisławem. Z wielu fragmentów dzieła można bowiem przypuszczać, iż opozycja wobec króla, z którą bezsprzecznie związany był ówczesny biskup krakowski Stanisław, działała w porozumieniu z królem niemieckim Henrykiem IV oraz z księciem czeskim Wratysławem⁹.

Kronikarz, który sporządzał swe zapisy w trzydziści kilka lat po tamtych wydarzeniach, przedstawił fakt zatargu z 1079 roku bardzo skąpo, bardzo wiele przemilczając. Nic więc dziwnego w takim opisie i interpretacji wydarzeń, gdyż na dworze królewskim cały czas Gall Anonim przebywał i od monarchy był on uzależniony. Najprawdopodobniej dobrze znał przyczyny konfliktu, lecz w swoim dziele nie rozwinął tego wątku. Dla współczesnego badacza jest to niepowetowana strata, gdyż relacja Galla Anonima pozostaje do dziś jedynym ówczesnym źródłem pisany. Dlatego też jednoznaczna i przekonująca odpowiedź na pytanie dotyczące Św. Stanisława: - „zdrajca czy męczennik” - niestety, nie jest możliwa.

Dzieło Galla Anonima prezentuje duże walory literackie i poznawcze, a jego forma wzorowana jest w znacznej mierze na tzw. „chansons de geste”, czyli opowieś-

⁴ S. Trawkowski, *Stanisław ze Szczepanowa*, s. 520.

⁵ S. Belch, *Święty Stanisław, biskup-męczennik, patron Polaków*, Londyn 1976.

⁶ S. Prządka, *Święty Stanisław - biskup, męczennik, patron Siedlec*, Siedlce 2008, s. 36.

⁷ D. Borawska, *Gallus Anonim czy Italus Anonim*, „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1965, s. 111-119.

⁸ M. Plezia, *Nowe studia nad Gallem-Anonimem*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 111-120.

⁹ Gall Anonim, *Kronika polska*, tłumaczenie: R. Grodecki i M. Plezia, Wrocław 1997.

ciach o czynach rycerskich, należących do epiki dworskiej¹⁰. Tego rodzaju utwory – to jeden z najstarszych gatunków średniowiecznej epiki (XI-XIII w.), opiewający bohaterskie czyny legendarnych lub historycznych postaci. Są to utwory przeważnie anonimowe, utrzymane w poważnym tonie, zawierające nauki moralne i kreujące ideał średniowiecznego rycerza. Recytowane były one przy akompaniamencie lutni przez wędrownych pieśniarzy w zamkach lub podczas jarmarków.

Już samo pojawienie się w tym gronie i w tej konwencji literackiej postaci Stanisława, choć w niezbyt pozytywnym świetle, bo z czytelnymi aluzjami dotyczącymi możliwości spreniewierzenia się biskupa wartościom patriotycznym, świadczy mimo wszystko o szacunku twórcy Kroniki w stosunku do przeciwnika Bolesława Szczodrego. Sama zaś domniemana zdrada pozostaje cały czas hipotetyczna i nie może być absolutnie dowodem dla nauki historycznej, a tym bardziej nie powinna być wykorzystywana do celów politycznych, jak miało to miejsce w XIX-XX wieku. A to nie sprzyjało, rzecz jasna, rzeczowemu wyjaśnieniu tzw. „sprawy św. Stanisława”¹¹.

Stosunkowo szybko, bo już około 10 lat po śmierci biskupa Stanisława, zaczął się rodzić jego kult. Czią zaczęto otaczać oblane krwią stopnie ołtarza, na którym miał być zabity Stanisław przez samego Bolesława Szczodrego, rozwścieczonego rzuconą na siebie przez biskupa klątwą. Bowiem rozwścieczony monarcha wpadł na Skałkę i w czasie odprawianej mszy świętej zarąbał mieczem zwierzchnika Kościoła¹². Czią otaczano też pień, na którym zostało podobno poćwiartowane przez królewskich sług na 72 części jego ciało, a także staw, do którego, wg tradycji, zabójcy wrzucili palec ofiary. Po translacji relikwii zamordowanego z kościoła Św. Michała Archaniola do Katedry Wawelskiej i po kanonizacji kult Stanisława rozszerzył się na całą ówczesną Polskę, a także na Węgry, Czechy i Austrię. Święta Kinga, żona Bolesława Wstydliwego, ufundowała nawet w 1254 roku specjalną drogą trumnę do przeniesienia relikwii.

Z XIII wieku pochodzą też pierwsze literackie świadectwa kultu. Jednym z nich jest anonimowy epigram, sławiący męczeństwo Stanisława. W tym krótkim nagrobnym utworze poetyckim odnajdujemy spisane po łacinie sformułowanie:

Grób ten kryje prochy błogosławionego Stanisława. Ponieważ nie chciał się pogodzić z bezbożnymi czynami króla Bolesława, odszedł do niebieskich pałaców, na które zasłużył męczeństwem. Szczęsny, dla kogo Bóg jest nagrodą, a niebo mieszkaniem.

Badacze nie są jednak w stanie jednoznacznie stwierdzić, kiedy powstał ten zapis. Niektórzy przypuszczają, że mogło to mieć miejsce na przełomie XII i XIII wieku. Treść, która jednoznacznie odnosi się do słuszności sprawy i męczeńskiej śmierci „błogosławionego Stanisława”, wydaje się być potwierdzeniem rodzącego się już wówczas kultu świętego. O początkowym etapie takich zachowań i praktyk religijnych świadczy chociażby brak wzmianki o dokonywanych cudach, którym bardzo

¹⁰ J. Sławiński, *Chanson de geste*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, wyd. „Ossolineum”, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 57-58.

¹¹ S. Trawkowski, *Stanisław ze Szczepanowa*, s. 520.

¹² Św. Stanisław ze Szczepanowa – biskup i męczennik (1030 (1035) – 1079). <http://www.meczennicy.waw.pl/main.php?p=12&content=meczennicy/stanislaw.html> (dostęp: 30.04.2016 r.).

wiele miejsca poświęcił w swojej kronice chociażby mistrz Wincenty Kadłubek kilkadziesiąt lat później¹³.

Jako autora epigramu niektórzy badacze wskazują jednego z dwóch biskupów – krakowskiego Mateusza lub gnieźnieńskiego Jana, którzy dokonali translacji św. Stanisława ze Skalki na Wawel. W ich oczach zatarg biskupa z królem wyglądał inaczej niż w relacji Galla Anonima. Według nich Stanisław nie chciał pogodzić się z bezbożnością króla i za to poniósł śmierć, którą należało uznać za męczeństwo za wiarę, za co należała mu się „nagroda nieba”¹⁴. Możemy zatem wnioskować, że taka opinia ustaliła się za ich czasów i to ona miała główny wpływ na opowiadającego o tych wydarzeniach pokolenie później Wincentego Kadłubka, opisującego cuda, które dokonały się po śmierci św. Stanisława, a także za jego wstawiennictwem.

Wincenty z Kielczy¹⁵, żyjący na początku XIII wieku polski poeta tworzący po łacinie, kompozytor, hagiograf, kanonik krakowski jest autorem dwóch redakcji żywotu biskupa Stanisława ze Szczepanowa – „Vita minor” („Żywot mniejszy”) oraz „Vita maior” („Żywot większy”). Autor uczestniczył w staraniach o kanonizację błogosławionego Stanisława, a „Vita minor” służył właśnie temu celowi. „Vita maior” natomiast, będący rozszerzeniem poprzedniej wersji, został spisany kilka lat po kanonizacji i podkreślał znaczenie świętego Stanisława w historii Polski. Utwór ten posiada także wymowę polityczno-ideową. Mistrz Wincenty propagował w tym dziele zjednoczenie podzielonej na dzielnice Polski.

Sam żywot, zwany również „Legendą św. Stanisława”¹⁶, powstał najprawdopodobniej w roku 1253 lub rok później. Natomiast druga poszerzona wersja została spisana pomiędzy 1257 a 1261 rokiem. „Legenda” składa się z 35 rozdziałów, opisujących życie świętego oraz pośmiertny jego tryumf. Zawiera też ona nawiązanie do dziejów Polski, prezentuje sylwetkę Bolesława Szczodrego oraz opisuje konflikt pomiędzy królem a biskupem. Postać św. Stanisława wykreowana jest w utworze zgodnie z trzynastowiecznym wzorcem idealnego biskupa, ale samo dzieło zawiera wiele anachronizmów, choćby fakt, iż Stanisław odbywał studia na zagranicznych uniwersytetach, które w XI wieku jeszcze nie istniały. Również cnoty świętego ukazane są przez Wincentego z Kielczy zgodnie ze współczesną autorowi konwencją. Biskup odznaczał się zatem niezwykłymi zaletami, prowadził przykładowe życie, zachowywał skromność. Wobec podwładnych był surowy, ale sprawiedliwy i bezstronny, okazywał miłosierdzie grzesznikom i biednym, nawoływał do poprawy króla Bolesława, a gdy to nie skutkowało, unikał jego towarzystwa. Daleki był także od pożądania cielesnego i żył w czystości, zabiegał natomiast o dobro materialne Kościoła¹⁷.

Według mistrza Wincentego bezpośrednią przyczyną konfliktu Bolesława z biskupem Stanisławem stało się okrucieństwo króla wobec buntujących się poddanych, których Stanisław wziął w obronę. Przebieg zdarzeń opisany został zgodnie z przekazem „Kroniki” Kadłubka. Sam sens zdarzeń ujawnił się po śmierci Stanisława. Biskup

¹³ A. Siuda, *Święty Stanisław w świetle Galla, Kadłubka i Wojciechowskiego*, Kraków 1910.

¹⁴ M. Plezia, *Nowe studia nad Gallem-Anonimem*, dz.cyt.

¹⁵ Koncepcja właściwej pisowni „Wincenty z Kielczy” w miejsce stosowanej dawniej w odniesieniu do tego kronikarza „Wincenty z Kielc” należy do prof. Gerarda Labudy: *Święty Stanisław Biskup Krakowski, Patron Polski, Publikacje Instytutu Historii UAM 39*, Poznań 2000.

¹⁶ T. Michałowska, *Średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 167-175.

¹⁷ J. Banaszkiwicz, *Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego*, „Kwartalnik Historyczny”, 1981, Nr 88.

stracił życie, ale odniósł zwycięstwo moralne. Rozrzucone na polu szczątki zamordowanego były strzeżone przez orły, a następnie zrosły się w nadprzyrodzony sposób, zaś król został zmuszony do ucieczki z kraju. Na wygnaniu popadł w szaleństwo i popełnił samobójstwo. Zbrodnia króla stała się, według autora, przyczyną upadku Polski, zniszczeń kraju i cierpień ludności. Na legendzie o cudownym zrośnięciu się poćwiartowanych członków świętego wyrosła popularna przepowiednia, że tak samo zjednoczy się podzielona Polska¹⁸. Podobnie jak w czasie rozdrobnienia dzielnicowego kraju, rzecz miała się również w trakcie rozbiorów.

Częścią „Legendy” jest też obszerna opowieść o wskrzeszeniu przez biskupa Stanisława rycerza Piotra z Piotrawina, od którego Stanisław zakupił wieś. Jednakże ze względu na fakt, iż po śmierci Piotra jego bracia zażądali zwrotu włości, sąd nakazał Stanisławowi dowieść prawa do posiadłości. Świadkowie odmówili poparcia na rozprawie, więc Stanisław poprosił o odroczenie dochodzenia na trzy dni. Przez ten czas modlił się i pościł. Następnie, kazał rozkopać mogiłę, wskrzesił Piotra, który potwierdził prawo własności, a później został przez Stanisława ponownie odprowadzony do grobu.

Ale z pewnością, zarówno do historii powszechnej, jak i do historii literatury, Wincenty z Kielczy przeszedł jako autor spisanej w języku łacińskim na melodię chorału gregoriańskiego XIII-wiecznej polskiej pieśni hymnicznej, zatytułowanej „Gaude Mater Polonia”, co w przekładzie oznacza „Ciesz się, Matko Polsko”. Utwór ten, którego najstarszy zapis zachował się w „Antyfonarzu kieleckim” z 1372 roku, czyli w księdze liturgicznej Kościoła rzymskokatolickiego, zawierającej zbiór najstarszych śpiewów liturgicznych, powstał na kanonizację Stanisława ze Szczepanowa w 1253 roku. Był on pomyślany jako część utworu „Historia gloriosissimi Stanislai” - rymowanego oficjum - formy dramatycznej uprawianej w średniowieczu i wykonywanej jako część obrzędu liturgicznego. Prawykonanie pieśni miało miejsce w Krakowie podczas uroczystości kanonizacyjnych w 1254 roku, prawdopodobnie 8 maja. Śpiewało ją polskie rycerstwo po odniesionych zwycięstwach, jak również przed ważnymi bitwami. Później utwór towarzyszył uroczystościom narodowym i uważany jest za polski hymn - drugi po „Bogurodzicy”, a przed „Hymnem do miłości Ojczyzny” Ignacego Krasickiego oraz „Mazurem Dąbrowskiego” Józefa Wybickiego¹⁹. W XV wieku nawet do samej „Bogurodzicy” dodano strofę o św. Stanisławie²⁰.

Nieco inny charakter ma napisany po łacinie w latach 1460-1465 utwór najbardziej znanego polskiego kronikarza Jana Długosza - „Życie św. Stanisława biskupa krakowskiego”, który w tłumaczeniu na język polski Mikołaja z Wilkowiecka otrzymał tytuł: „Historia o św. Stanisławie, biskupie krakowskim, patronie polskim”. Postać samego zwierzchnika Kościoła rzymskokatolickiego w utworze tym nie występuje, a jedynie opisane zostały cuda, które zdarzyły się po jego śmierci.

¹⁸ G. Labuda, *Stanisław ze Szczepanowa*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 520-521.

¹⁹ Drugim utworem muzycznym, w którym zaistniał św. Stanisław, jest *Beatu Vir* współczesnego polskiego kompozytora Henryka Mikołaja Góreckiego, zamówiony w 1978 roku przez kardynała Karola Wojtyłę na 900-lecie męczeństwa świętego, a prawykonany w 1979 roku i dedykowany już papieżowi Janowi Pawłowi II. Przez ostatnie dwanaście lat swego życia węgierski kompozytor Franciszek Liszt pisał oratorium *Św. Stanisław*, nie dokończył go jednak.

²⁰ *Święci Pańscy. Św. Stanisław ze Szczepanowa*: <http://martyrologium.blogspot.com/2010/05/sw-stanislaw-ze-szczepanowa.html> (dostęp: 30.04.2016 r.).

Jedną z ważnych postaci renesansu w Polsce, Piotr Roizjusz [Rozjusz]²¹ - hiszpański poeta i prawnik, a także profesor Akademii Krakowskiej, który sprowadzony został do Polski i stał się dworzaninem Zygmunta II Augusta, przeszedł do historii naszej literatury jako autor wielu utworów po łacinie i po polsku. Jego epitalamia, czyli pieśni weselne, jak również epicedia - utwory żałobne - zamieniały się nierzadko w długie epickie opowieści, odzwierciedlające życie dworskie, utrwalające tradycję narodową i kościelną. Jednym z takich utworów jest pieśń o św. Stanisławie, włączona do zbioru „Carmina”.

Żywot biskupa krakowskiego opisał wierszem w połowie XVIII wieku biskup Józef Andrzej Załuski. Epopeję o męczenniku w 6 księgach napisał Stanisław Golański. Przedstawiciel klasycyzmu warszawskiego²² Antoni Hoffman wystawił w roku 1815 tragedię w Teatrze Narodowym w Warszawie, zatytułowaną „Bolesław Śmiały”. O naszym „Pater Patriae” - „Ojcu Ojczyzny” pisał również znany XVIII-wieczny dramaturg, powieściopisarz, poeta i pamiętnikarz Julian Ursyn Niemcewicz - w wydany w 1816 roku cyklu pieśni historyczno-patriotycznych „Śpiewy historyczne”, tworzącym wyidealizowaną wizję przeszłości Polski. Swój dramat „Mnich”²³ poświęcił postaci św. Stanisława dramaturg i powieściopisarz z początku XIX wieku - Józef Korzeniowski. Także Juliusz Słowacki w dramacie „Król-Duch”, gdzie tytułowy duch przybiera postać, między innymi, Bolesława Szczodrego, nawiązuje do wydarzeń kojarzonych ze św. Stanisławem.

Józef Ignacy Kraszewski - autor z największą liczbą wydanych książek i wierszy w historii literatury polskiej - opublikował w 1877 roku należąca do cyklu „Dzieje Polski” powieść historyczną „Boleszyce”. Jej akcja toczy się w Polsce za panowania Bolesława Szczodrego, kiedy kraj pod rządami króla stawał się lokalną potęgą, prowadzącą zwycięskie wojny, rozszerzającą granice. Jednak długoletnie działania wojenne budziły niechęć możnowładztwa, rycerstwa i ludności. Stopniowo przeciw monarsze zaczęła powstawać opozycja. Bolesław odpowiadał represjami. Jednak za represjonowanymi ujął się wpływowy dostojnik kościelny - biskup krakowski Stanisław. Jego postać autor ukazał jako prawego obrońcy ciemionych, sprawiedliwego i bohaterskiego.

Nieoficjalnie zwany Czwartym Wieszczem Polskim²⁴ - Stanisław Ignacy Witkiewicz - młodopolski dramaturg, poeta, malarz, grafik i architekt też poświęcił uwagę postaci Stanisława ze Szczepanowa. Wprawdzie dokonał tego nie w utworze literackim, tylko w sztukach plastycznych, jednak ze względu na fakt, iż jego dzieła pozaliterackie są tak bardzo przeniknięte wątkami i motywami literackimi, stosownym jest zaprezentowanie w niniejszym szkicu jakże mocno związanego z literaturą Witkiewiczowskiego obrazu biskupa męczennika.

Część dorobku autora „Wesela” zajmują różnorodne projekty - głównie witraży, polichromii i wnętrz. Nowe pojmowanie sztuki sakralnej i monumentalnej formy przejawiało się w jego wizjach witraży przeznaczonych do katedry wawelskiej, które Stanisław Wyspiański wykonał w latach 1900-1902, a które rzeczywistej realizacji doczekały

²¹ Właściwie: Pedro Ruiz de Moros; znany jest m.in. dzięki satyrycznemu portretowi we fraszce *O doktorze Hiszpanie* Jana Kochanowskiego.

²² *Klasycyzm warszawski*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Klasycyzm_warszawski (dostęp: 30.04.2016 r.)

²³ H. Szczesiak, Józef Korzeniowski: (dostęp: 30.04.2016 r.) <http://www.polskiemuzy.pl/Oferta.aspx?mas=%2096&kat=123&page=5&id=PPR00P>.

²⁴ J. Bajda, *Młoda Polska*, [w:] *A to Polska właśnie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.

się dopiero w latach 2005-2007²⁵. Artysta pojmował Wawel jako ostoję rodzimej tradycji i ośrodek narodowej kultury. Będąc współautorem projektu przebudowy wawelskiego wzgórza, nadał on siedzibie polskich królów rangę narodowego Akropolu, skupiającego najważniejsze dla życia społecznego instytucje.

Wprawdzie na kanwie Wawelu osnuł Stanisław Wyspiański swe dramaty „Bolesław Śmiały” i „Skalka”, to jednak w odczuciu poety ten relikwiarz narodowej historii uwięził wolę Polaków, przygniecionych ciężarem przeszłości. W poematach-rapsodach „Bolesław Śmiały” i „Święty Stanisław” autor podjął próbę uwolnienia teraźniejszości od mary minionych dziejów. Zawarł jednocześnie w nich przekonanie, iż zasługi budowniczych polskiej państwowości przywrócą w eschatologicznej perspektywie niepodległość. Rozwinął tym samym symbolikę projektowanych do katedry witraży, mających stworzyć wielką galerię historycznych i legendarnych postaci, władców, świętych i wizjonerów, którzy odcisnęli piętno na losach narodu. Święty Stanisław - to jedno z pierwszych ogniw tej serii, która miała objąć także wizerunki innych koryfeuszy naszej historii. Projekty Wyspiańskiego, ukazujące widma królów i świętych, nie zostały jednak zaakceptowane przez kościelnych hierarchów. Porażały one siłą historiozoficznej wizji, która wyrastała zarówno z ideowego dziedzictwa Jana Matejki, jak i symboliki mistycznych dzieł Juliusza Słowackiego²⁶.

Święty Stanisław autora „Wyzwolenia” - to wyobrażenie wydobywającej się z trumny wyschłej mumii biskupa, który zginął z rąk Bolesława Śmiałego, króla potężnego, lecz rozwiązłego moralnie i niepokornego. Gęsty rytm płaszczyzn trumny, pękającej pod naporem mar, dopełniają kontury biskupiego pastorału i procesyjnego krzyża. Odcięta królewskim mieczem głowa duchownego okolona jest tu aureolą świętości. Leżący obok szczątek ręki, jakby uniesionej w geście klątwy, uzmysławia przeznaczenie świętego²⁷, który zginął męczeńską śmiercią, lecz powstanie z martwych, by odnaleźć monarchę skamieniałego w górach wraz z rycerską drużyną.

Przemienienie, czyli transfiguracja św. Stanisława, patrona narodu, nastąpiła w rapsodzie „Bolesław Śmiały”, gdzie pisarz wykazał obojętność wobec prawdy historycznej. Interesowała go natomiast romantyczna wizja historii. Triumf biskupa Stanisława oznaczał dla Stanisława Wyspiańskiego, że w historii Polski prawa narodu biorą górę nad prawami państwa. A to doprowadziło w końcu do upadku królestwa i śmierci biskupa²⁸.

Postać Stanisława, syna Przeclawy, kobiety pozostającej w wymuszonym związku z królem Bolesławem Chrobrym, pojawiła się również w pierwszej części wielotomowej powieści „Nowa baśń”, która wyszła spod pióra Teodora Parnickiego, autora powieści historycznych i historyczno-fantastycznych. Wykorzystane wątki legendy o krakowskim biskupie, znajdującym się pod silnym wpływem starszego od siebie o kilkanaście lat biskupa kijowskiego, posłużyły jedynie do zaprezentowania podejścia do historii z punktu widzenia fantastyki historycznej. Pisarz wspomina o trzech wersjach

²⁵ Stanisław Wyspiański: http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Wyspia%C5%84ski (dostęp: 30.04.2016 r.).

²⁶ I. Kossowska, *Stanisław Wyspiański. Między historią i mistyką*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/stanislaw-wyspianski-miedzy-historia-i-mistyka (dostęp: 30.04.2016 r.).

²⁷ Tamże.

²⁸ S. Prządka, *Święty Stanisław...*, dz.cyt., s. 39.

śmierci Stanisława: przez porąbanie na ziemi, przez powieszenie oraz przez utopienie. Jednym z poziomów dyskursu zawartego w tym tomie stała się próba fabularnego opisanego początków procesu zaniku dostępu do rzeczywistości, udowodnienia, że znaczenie ma tylko prawda w sensie utylitarnym²⁹.

W „Nowej baśni” autor przedstawił postać św. Stanisława w sposób zbliżony do antykościelnej wersji królewskiej Bolesława Szczodrego, którą opowiada krakowski biskup Mateusz wrocławskiemu biskupowi Janowi w „Kronice Polskiej” Wincentego Kadłubka. Według powieściowego biskupa Łukasza Żydzięty „Stanisław z wolna odkrywał prawdę o sobie, jako rozpustnik, który przy tym mało o to troszczy się, ile dzieci nieprawych, nieszczęsnych bękartów mniszych, napłodził”. Antyhagiograficzny życiorys św. Stanisława wzmacniają w utworze informacje o tym, że był on synem Bolesława Chrobrego z nieprawego łoża, a matka św. Stanisława porównywana jest do ładacznic³⁰.

Zainteresowanie postacią św. Stanisława ze Szczepanowa, biskupa krakowskiego i męczennika, wzrastało nieustannie od chwili jego kanonizacji 17 września 1253 roku. Dzieje świętego biskupa były i są nadal interesującym tematem dla wielu wybitnych pisarzy i historyków. Zofia Kossak, ceniona autorka powieści historycznych, poświęciła św. Stanisławowi trzy niezbyt obszerne teksty: dwa obrazy sceniczne w dwóch aktach każdy - „Kielich krwi” oraz „Zlecenie”, jak również esej „Boże motory”. Utwory te, choć tworzą jedną zwartą całość, z której wyłania się wizerunek świętego, nie były dotąd publikowane w Polsce w jednym wspólnym wydaniu. Na wcześniejszą publikację tych tekstów cenzura komunistyczna uparcie nie wyrażała zgody.

Bogusław Sujkowski w swej powieści „Wyszczerbione topory” ukazuje potęgę Bolesława Szczodrego zbliżającego się do koronacji. Osia jego utworu jest walka możnego rodu Starzów z dynastią Piastów.

Konflikt Św. Stanisława z Bolesławem Szczodrym przedstawia także film „Bolesław Śmiały” z 1972 roku w reżyserii Witolda Lesiewicza.

Szczególną cześć Św. Stanisławowi oddawał papież Jan Paweł II. Ostatnim jego utworem literackim, przed wyborem na Stolicę Piotrową, był poemat „Stanisław”³¹. Rękopis tego dzieła przyszły Ojciec Święty zabrał ze sobą do samolotu, gdy udawał się na konklawe w 1978 roku. Król Bolesław Szczodry i biskup-męczennik są w utworze obecni, jako osoby, których myśli podlegają rekonstrukcji i odsłonięciu.

Na marginesie tych rozważań należy wspomnieć, że w 1963 roku ówczesny biskup krakowski Karol Wojtyła podjął decyzję o zbadaniu przez specjalistów medycyny sądowej czaszki św. Stanisława. Profesor Jan Olbrycht i doktor Marian Kusiak przeprowadzili dokładne oględziny³². Stwierdzono, że badana czaszka należała do mężczyzny w sile wieku, około czterdziestoletniego, nosiła ślady po siedmiu cięciach mieczem. Największe z nich wynosi 45 mm długości i ok. 6 mm głębokości. Święty

²⁹ J. Kurek, *O wątku Stanisławowym w „Nowej baśni” Teodora Parnickiego*, [w:] *Inspiracje Parnickiego. Materiały z konferencji historycznoliterackiej „Inspiracje Parnickiego”*, Katowice 2000.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² *Św. Stanisław ze Szczepanowa...*, dz.cyt. <http://www.meczennicy.waw.pl/main.php?p=12&content=meczennicy/stanislaw.html> (dostęp: 30.04.2016 r.);

został uderzony z tyłu głowy³³. Badanie to potwierdza opis Wincentego Kadłubka. Tradycja więc znalazła swoje pełne potwierdzenie naukowe.

Z postacią krakowskiego biskupa – oponenta Bolesława Szczodrego – nierozwalnie związany jest Order Świętego Stanisława Biskupa Męczennika³⁴, niejednokrotnie spotykany na kartach literatury pięknej, w filmach, na obrazach. Jest to historyczny polski order, ustanowiony 7 maja 1765 roku przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Odznaczenie³⁵ było nadawane w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w Księstwie Warszawskim, Królestwie Polskim. W 1831 roku, po upadku powstania listopadowego, Order Świętego Stanisława, podobnie jak Order Orła Białego i Order Virtuti Militari, włączono do grona znaków zaszczytnych Cesarstwa Rosyjskiego, jako najniższe z nich, pod nazwą Cesarsko-Królewski Order Św. Stanisława. Zmieniony został wtenczas wygląd insygniów – ze środkowego medalionu awersu usunięto malowaną na porcelanie figurę św. Stanisława i zastąpiono ją splecionymi literami SS (*Sanctus Stanislaus*), polskie białe orły między ramionami krzyża wymienione zostały na dwugłowe, koronowane orły carskie. Odznaczenie przyznawane było, m.in. za zasługi w rusyfikacji. Jego kawalerem został nawet Ilja Nikołajewicz Uljanow – ojciec Włodzimierza Ilicza Uljanowa, znanego pod pseudonimem „Lenin”³⁶.

Po roku 1918 order nie był restytuowany przez władze II Rzeczypospolitej, a za jego kontynuatora uważany jest Order Odrodzenia Polski. Współcześnie na świecie istnieje kilka nawiązujących do jego nazwy i tradycji odznak organizacji społecznych i stowarzyszeń.

Postać św. Stanisława ze Szczepanowa należy rozpatrywać nie tylko z punktu widzenia historii powszechnej, historii literatury, czy szeroko rozumianej tradycji, ale przede wszystkim w odniesieniu do religijnej przeszłości i terażniejszości naszego narodu, całej naszej Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej. Może nawet bardziej wymowna jest tu wiara niż przysłowiowe „mędrca szkiełko i oko”. Dziś, po prawie tysiącu lat od tamtych krwawych wydarzeń, zapewne nie jest już nam sądzone jednoznacznie, namacalnie i w sposób nie pozostawiający jakiegokolwiek wątpliwości przekonać się, czy ten, którego uważamy za patrona Polski, był rzeczywiście naszym „Pater Patriae”³⁷, czy tylko podłym zdrajcą. Większość przejawów mądrości ludu przemawia za rozczłonkowanym z królewskiego rozkazu niepokornym małopolskim biskupem, świadczy na korzyść tego, którego święty Jan Paweł II nazwał „patronem chrześcijańskiego ładu moralnego”³⁸.

³³ J. Olbrycht, M. Kusiak, *Protokół badania relikwiarza z czaszką św. Stanisława Szczepanowskiego*, [w:] *Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi*, nr 8.

³⁴ *Order Świętego Stanisława*. (dostęp: 30.04.2016 r.)

http://pl.wikipedia.org/wiki/Order_%C5%9Awi%C4%99tego_Stanis%C5%82awa

³⁵ N. Wójtowicz, *Order Świętego Stanisława*, Warszawa 2007.

³⁶ *Order Świętego Stanisława (Rosja)*. (dostęp: 30.04.2016 r.)

http://pl.wikipedia.org/wiki/Order_%C5%9Bw._Stanis%C5%82awa_%28Rosja%29

³⁷ G. Labuda, *Św. Stanisław, biskup krakowski, Patron Polski*, Poznań 2000.

³⁸ *Święty Stanisław patronem ładu społecznego*, Tarnów 2003.

BIBLIOGRAFIA

- Bajda J., *Młoda Polska*, [w:] *A to Polska właśnie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003.
- Banaszkiewicz J., Czarna i biała legenda Bolesława Śmiałego, „Kwartalnik Historyczny”, 1981, Nr 88.
- Bełch S., Święty Stanisław, biskup-męczennik, patron Polaków, Londyn 1976.
- Borawska D., *Gallus Anonim czy Italus Anonim*, „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1965, s. 111-119.
- Gall Anonim, *Kronika polska*, tłumaczenie: R. Grodecki i M. Plezia, Wrocław 1997.
- Klasycyzm warszawski*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Klasycyzm_warszawski (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Kossowska I, *Stanisław Wyspiański. Między historią i mistyką*, http://www.culture.pl/baza-sztuki-pelna-tresc/-/eo_event_asset_publisher/eAN5/content/stanislaw-wyspianski-miedzy-historia-i-mistyka (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Kurek J., *O wątku Stanisławowym w „Nowej baśni” Teodora Parnickiego*, [w:] *Inspiracje Parnickiego. Materiały z konferencji historycznoliterackiej „Inspiracje Parnickiego”*, Katowice 2000.
- Labuda G., Stanisław ze Szczepanowa, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 520-521.
- Labuda G., *Św. Stanisław, biskup krakowski, Patron Polski*, Poznań 2000.
- Michałowska T., *Średniowiecze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 167-175.
- Olbrycht J., Kusiak M., *Protokół badania relikwiarza z czaszką św. Stanisława Szczepanowskiego*, [w:] *Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi*, nr 8.
- Order Świętego Stanisława*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Order_%C5%9Awi%C4%99_tego_Stanis%C5%82awa (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Order Świętego Stanisława (Rosja)*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Order_%C5%9Bw._Stanis%C5%82awa_%28Rosja%29 (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Plezia M., *Nowe studia nad Gallem-Anonimem*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 111-120.
- Prządka S., *Święty Stanisław - biskup, męczennik, patron Siedlec*, Siedlce 2008, s. 36.
- Siuda A, *Święty Stanisław w świetle Galla, Kadłubka i Wojciechowskiego*, Kraków 1910.
- Sławiński J., *Chanson de geste*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska J., Sławiński, *Słownik terminów literackich*, wyd. „Ossolineum”, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 57-58.
- Stanisław Wyspiański*: http://pl.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Wyspia%C5%84ski (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Św. Stanisław ze Szczepanowa – biskup i męczennik (1030 (1035) – 1079)*: <http://www.meczennicy.waw.pl/main.php?p=12&content=meczennicy/stanislaw.html> (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Święci Pańscy. Św. Stanisław ze Szczepanowa*: <http://martyrologium.blogspot.com/2010/05/sw-stanisaw-ze-szczepanowa.html> (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Święty Stanisław patronem ładu społecznego*, Tarnów 2003.
- Szczesiak H., Józef Korzeniowski: <http://www.polskiemuzy.pl/Oferta.Aspx?mas=%2096&kat=123&page=5&id=PPR00P> (dostęp: 30.04.2016 r.).
- Trawkowski S., *Stanisław ze Szczepanowa*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 25, Warszawa 2004, s. 520.
- Wójtowicz N., *Order Świętego Stanisława*, Warszawa 2007.

Аннотация

Лешек Микрут

Конфликт св. Станислава с Болеславом Щедрым в избранных произведениях польской письменности

Св. Станислав (1036-1079), Епископ и Мученик, погиб от руки польского короля Болеслава Щедрого на ступенях алтаря во время совершаемой им Божественной Литургии. Монарх упрекал епископа в предательстве, а его тело велел разделить на части и зарыть в землю. Разрубленные члены епископа чудесно соединились вновь. Народ, узнав о страшных делах короля, осудил монарха и от него отвернулся. Король Болеслав был вынужден бежать из страны. Однако память о мученической смерти епископа Станислава не пропала, а Польша испытывала чудеса, происходившие благодаря его заступничеству. В 1253 г. в Ассизи, папа Иннокентий IV торжественно причислил еп. Станислава к лику святых. Настоящая статья ставит своей целью охарактеризовать вышеуказанный конфликт между религиозным и государственным иерархами. В польской литературе на протяжении веков настоящая тема неоднократно появлялась. Галл Аноним – польский летописец, авторы хроник: Викентий Кадлубок и Ян Длугош, доминиканец Викентий из Кельчи, Петр Розий – это только некоторые авторы эпохи средневековья и возрождения, которые упоминали об этом бурном конфликте. О св. Станиславе писали выдающиеся польские авторы тоже в следующие эпохи. Особо почитал св. Станислава и папа Иоанн Павел II, посвящая ему одну из своих поэм. Личность св. Станислава несомненно надо рассматривать не только с точки зрения истории, но прежде всего как архетип отношений между народом и властью в Польше.

Summary

Leszek Mikrut

The conflict of Saint Stanislaus with Bolesław II the Generous in the selected Polish texts.

Saint Stanislaus of Szczepanów (1036-1079), the bishop and martyr who died from the hands of the king of Poland on the steps of the altar while celebrating a mass. The monarch accused him of treason and he demanded for his body to be dismembered and buried but it miraculously grew back together. The people of Poland condemned the monarch for this act so he needed to flee the country. Pope Innocent IV has announced sanctity of Stanislaus in 1253, in Assisi. The aim of this article is to describe the characteristics behind a conflict between the highest monarch and powerful clergyman in the Polish literature. Many literary artists, amongst them those very highly regarded, were inspired by this story, all beginning from the Dark Ages up until the Young Poland period. Saint Stanislaus was also highly respected by John Paul II who dedicated a poem to him. Stanislaus of Szczepanów – a saint and a patron of Poland – needs to be analysed not only from the perspective of history, Polish literature and tradition, but also as an archetype for the attitude of the people towards the power institutions in Poland.

